

Эсэгэ ороноо, эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

БҮРЯАТ АМТ

Бүгэдэ арадай сонин

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

1998
ИЮНИН
30

Зунай дунда
шара морин
харын
6
гарагай 3
ВТОРНИК
№ 115 (19956)
Газетын сэл хэсэгтэ

ЕВРОПАРААМЕНТЫН ДЕПУТАДУУД БҮРЯАД ОРОНДОМНОЙ ТУҢАПХА ҮАНАПТАЙ

Июниин 26-да Европарламентын ехэ делегаци манай республикада ерээ. Удаадахи дэрын делегациин гэшүүд правительствын байшан соо пресс-конференци үнгэргөө.

Делегациин толгойлогшо, Европарламентын бюджетэй комитетэй, Европын социалистуудай партиин бүлэгэй гэшүүн констанция Крель (Германи) мар зорилготойгоор манай шэс эрэн тухай хөөрөө. Урда эрэн тэдэ Эрхүүгэй областьдо үрөө юм байга. Европын холбоондо (ЕС) 350 миллион үнэй ажаһуудаг 15 орон ородог. Европарламентда тэдэниие 627 делегат түлөөлнэ. Европарламент нийтэ Европын хуули ёһо эрхөн бэлдэхэ зорилготой. Европын парламент хэдэн жэлэй туршада Россия Гүрэнэй үүмэтэй сугтаа хүдэлмэри буулна. Европарламентын ТАСИС программа манайшье республикада бэлүүлэгдэдэг. ТАСИС хадаа СНГ-гэй орнуудта, Монголдотехническэ туһаламжа үзүүлэхэ зорилготой эмхи болоно. Жэсшээнь, ший эндэ элшэ хүсэ ашагал-

гын ашаг үрэдээшлүүлгын программа ТАСИС зохёон бэлүүлнэ.

Европын Холбоон хэды ехэ туһаламжа манай орондо үзүүлжэ байбашье, харюудань өөһэдэн оролдолго, өөһэдэн үүсхэл гаргангүй, мүртэй үрэдүн туйлагдахагүй гэжэ ноён хатап К.Крель ойлгуулаа. Юрэнхыдөө, Европын Холбоон 200 миллион евро болохо хэмжээнэй техническэ туһаламжа эдэ жэлүүдтэ СНГ-дэ, Монголдот үзүүлээ. Бүхыдөө Буряадта, Эрхүүдэ ТАСИС хорёод проект

бэлүүлнэ. Харин пресс-конференцидэ хабаадалсаһан РАН-ай Байгалай институтдай директор А.К.Тулохонов ганса Буряадта 30-аад проект бэлүүлэгдэнэ гэжэ мэдээсээ.

Гадна Россия Гүрэнэй Дүүмын Россия - ЕС гэрэн парламентын харилсаа холбоондой комитетэй гэшүүн А.Голов, Г.Адам (Великобритани), К.Шмидт (Германи) болоп бусад пресс-конференци дээрэ үгэ хэлээ.

Николай БАДМАРИНЧИНОВ.
Гомбо САМБЯЛОВАЙ фото.

ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ХҮДЭЛМЭРИИН ДОЛООН ХОНОГ

Нийтэ -республиканска хэмжээ ябууланууд

Июниин 28 - июлиин 3. «Байгалай уулзалганууд» гэрэн уласхоорондын эрдэмэй-практическа симпозиум. Олон угсаатанай ажаһуудаг оронуудаг заншалта фольклорые бүрин сахилгын дэлгэрүүлгын асуудалнууд.

Июлиин 5. Буряад ороной Арадай Хуралай депутатуудай хулгалга.

ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ТҮРҮҮЛЭГШЫН НЭГЭДЭХИ ОРОЛШОВКАЛАОВ

Июлиин 29. Москва хотын правительствын хоорондохой хэлсээнэй асуудалнуудаар зүблөөн.

Июлиин 2. Территориально-үйлэдбэрийн зононуудай (ТПЗ) координацион советэй суглаан.

Июлиин 3. Архидарһа үйлэдбэрийн, худалдалгын талаар комиссийн суглаан.

Июлиин 30. «Эдэ хоолой бэшэ эд товарнуудые хэрэглэгшэдтэ зориулагдан мэдээсэлүүд» гэрэн шэнэ ГОСТ нэбтэрүүлжэ тухай Академиин Буряадай түлөөлэгчтэ эмхнин үндэһэ һуури дээрэ семинар үнгэрлэгэ.

ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ТҮРҮҮЛЭГШЫН ОРОЛШОНОР:

АНЖИЛЫЦОВ.

Хэрэглэмжын эд бараанай республика дотор хэды шэнэ хэрэгтэй байһаниие тодорхойло.

РФ-гэй минфиндэ республикын 1998 оной бюджетэй гол тоо баримтануудые харалга.

БЦСЕМЁНОВ.

Хяагтын аймагай ажахынуудта

реформа бэлүүлгын талаар туһаламжа үзүүлгэ.

Шасарганшын талаар уласхоорондын симпозиумда бэлдэлгэ.

Л.Ч.НИМАЕВА.

Июлиин 29. Республикын элүүрье хамгаалгын министрствын экспертнэ советэй зүблөөн.

Июлиин 30. Республикын нуралсалай министрствын лицензионно комиссийн зүблөөн.

Л.П.ТАБАЛАЕВ.

Июлиин 1-2. Ури усдахалгын болон «Е.С.Россия» гэрэн РАО-гой 34-дэхи захиралта дүүргэлгын талаар түлишн-элшэ хүсэний комплекснэй предпритиянуудай хүдэлмэрлэгшэдэй зүблөөн.

Июлиин 30. «Теплоприбор» АО-до болон «У-У.ППО» АО-до дулаанай счегнигуудые үйлэдбэрийн асуудалаар зүблөөн.

Июлиин 1. Онохой посёлогой модо болбосоруулгын үйлэдбэрийн хүдэлмэри тухай зүблөөн.

Июлиин 30. Улаан-Үдэн аэропорттын санаторно-хамгаалгын зондо зоргоороо гэр байра барилгын асуудалаар зүблөөн.

Июлиин 29. Газар дорохи байгуудые ашагалгын талаар лицензионно комиссийн зүблөөн.

Июлиин 2. Муяын болон Ахын районуудта алта олзоборилгын проспектуудые харалгын талаар эрдэмэй-техническэ советэй зүблөөн.

ХҮНДЭТЭ НЮТАГАЙХИД! ХАЙРАТАЙГААР ҮАНАГДАГША УЛААН- ҮДЫНХИД!

Таанадай олонхидто Лидия Чимитовна Нимаевагай нэрэ хом мэдээжэ ёһотой. Телевизортэ ходо харадаг, зетэнүүдтэ уншадаг ушарһаа бэшэ, мүн хулгалтада хабаадаггүйшье наань, мэдэхэл байхат. Гэбэшье бодото эрэн тэрэндэл адьяар, республикын ондоо ямаршье эмитига, ондоо ямаршье хүтэлбэрилэгшэдэ эды ехэ анхарал зетэнүүд, радио, телевидени хандуулдаггүй ха. Журналистууд олонхидоо һонирхолтой юумэ бэдэрдэг гүб а. Энэ талаар Лидия Чимитовна одоол өсөртөө хүртэшэ гташагүй арьбан зүйл үнэхөөрөө болоно. Нэгэдэхээр, тэрэ корреспондентгүүдтэй, бидэний хэнтэйнайшье уулзахаар доодо бэлэн. Хоёрдохээр, тэрэ юрэ бусын одоошогүй хүн доно. Гурбадахаяр, республикын Правительствын түрүүлгшын орлогшын тушаалда Л.Ч.Нимаевагай даашагүй үндэ ашаанинь гайхалтай даа. Юрэ, голын гэрэл, тэрэнэй кал ябуулгын аша харюу булганда элитэ. Эбсэшгүүгөөр эрэнниие зүридэг тоншье эсэргүү хүнүүдшье эрэнниие мэдэрдэг йха юм.

Бүришье һонин гэхэдэ, хэн нэгэнэй тэрэншгэй хараа долоороо хэр алгасаншье наа, шатама халуун зүрхэгэй, и захиагүй ехэ мэдээсэтэй, үсэд нэгээрүүгээр, тийһээ тинтэрээ республикада сэгшээшгүгэй ехэ аша туһатайгаар шиинхэдэг уудалшуудай талаар гүн ехэ ойлгосо, шадбаригтай энэ ниие хүндэлгүгэй тэсэхын оногуйл даа. Эдэ бүгэдын хажуугаар һайнда һүншээшгүүгөөр этигэдэг йгай.

Эдэ бүгэдын хажуугаар һуудал байдалай талаар манай гардаг бэрхшээлүүдые тэрэ шуһа мяхаараа өөр дээрээ эжэ гараһан жиирэйл эхэнэр лэ даа.

Миал эхын жаргал тэрэндэ мэдээжэ бэшэ, харин гээлтэ эрэлтын уйдхаршье, гэр бүлэ тухай үдэр бүрийн оролдолгын, наа зоболгын ашааншье тэрэндэ танил байха.

Мүнөөдэр зоной үзэжэ байһан үбшэниие зүрхэн соогуураа глан хүн бусадгай гасалада ханаа амар хандажа шадахагүй, садай байдал хүнээрүүлхын тула али бүхые хэхэ гээшэ. Эмнай мүн лэ Лидия Чимитовна лэ даа.

Тэрэнэй этигэдэг һайн юумэнэй баганааршье наа, дүтэ шохын тула хэрэгтэй бүхы шаарнууд Лидия Чимитовнада эс биал даа.

Оролдолгын хоһон хосороогүй дээрэнээ тэрэндэ йгэнэш. Тэрэнэй түлөө мүнөөдэр бодото хэрэгүүд идхалга тулал!

Хулгалтын хоёрдохи шатада тэрэнэй түлөө дуугаа үгэхынь, роительна 55-дахы округой бүхы хулгалшадые уряалнабди! Энэ үнэн зүб байха. Энэнь республикада туһатай байха!

Буряад Республикын Эхэнэрнүүдэй холбоон.

УЛААН-ҮДЭ ХОТЫН, ОКТЯБРЬСКА РАЙОНОЙ ВETERАНУДАЙ СОВЕДУУДАЙ ХАНДАЛГА

Хүндэтэ хулгалшад, бидэ ветерануудай зүгһөө Строительна хунгуулиин 55-дахы округһоо дэбжүүлэгдэнэ Арадай Хуралай депутата кандидат, хотын советэй Түрүүлгшэ Бимба Цыденович Дымбрыловые хулгалтын 2-дохи турта дэмжэхыетнай уряалнабди.

Хотын Советэй депутатаар хүдэлхэдөө, Бимба Цыденович дүй дүршэлтэй хүтэлбэрилэгшэ байһанаа гэршээлээ. Үнэн сэхэ, шударгы бэрхэ мэргэжэлтэн, ямаршье хүндэ байдалһаа зүбсөн шэлэжэ гараха аргатайгаа мэдүүлээ.

Хулгалтын урда тээ дурадахадан социальн-экономическа программынь бидэ гүйсэд дэмжэнэбди.

Арадай Хуралай депутат болобол, Бимба Цыденович залуушуулай, ветерануудай, энэ дэлхэй дээрэ ажаһуудаг эдэб яһатанай хараа бодолье сахижа, зүб шиинхэдбэритэй хуули баталан абаха гэжэ найданабди. Залуушье наа, ажалдаа дүй дүршэлтэй кандидатдые дэмжэхэдээ, залуушуулааа бүридэнэ депутатуудай корпус байгуулжа, республикын ерээдүй сагай ажабайдалай хүгжэлтэ хараалнабди. Хуулига ёһоор бата бэхэ пайдамтай байлгада тэгүүлэнэбди.

С.М.СЕРЕБРЯКОВ, хотын ветерануудай Советэй Түрүүлгшэ;
И.В.МАНТАТОВ, Октябрьска районой ветерануудай Советэй Түрүүлгшэ.

СТРОИТЕЛЬНА ХУНГУУЛИИН 55- ДАХИ ОКРУГОЙ ХҮНДЭТЭ АЖАҢУУГШАД, МАНАЙ НЮТАГААРХИД!

Буряад Республикын Арадай Хуралай депутата энэ округһоо 7 хүн дэбжүүлэгдэнэ байна. Энэ ушарһаа округто 2-дохи тур үнгэргэгдэхэ болобо гэшэ.

Бидэ, К.И.Базарсадаев, А.И.Васильев, Г.В.Маланова, А.К.Павлов гэгшэд, хулгалтын үедэ манай түлөө дуугаа үгэнэдэтнай таанада ехэ баярые хүргэнэбди. Республикын ажаһуушадгай амгалан байдалай түлөө ажалаа ябуулаха гэрэн зорилгыемнай ойгожо, маанадые дэмжэнэ байнаг.

Хэн манай округые Арадай Хуралда түлөөлхөб гэрэн асуудал бидэндэ хамаагүй бэшэ. Тиймэһээ хулгалшадгайһаа ашаг туһа сахижа, бүхы хараа бодолнуудаа баримталан, хулгалтын 2-дохи турта хотын Советэй түрүүлгшэ Б.Ц.Дымбрыловэй түлөө дуугаа үгэхыетнай уряалнабди.

Хулгалшадгайһаа аша туһа хамгаалха аргатай, тэдэнэйнгээ түлөө үрэ дүнтэйгөөр хүдэлхэ хүсэлтэй. Үнэн сэхэ, ажалша бэрхэ хүн гоё һайхан үгэнүүдээр бэшэ, үнэн дээрээ хэнэн ажалаараа зоной хүндэдэ хүртэдэг юм.

Хүндэтэ хулгалшад! Газар үмсэлэлгын асуудал мүн лэ зоной ханаа бодол хүлгөөшэ. Тиймэһээ танай үнэн зүб шэлэлгэ мүнөө үедэ эгээл шухала, энэ бүхы үйлэ хэрэгтэ харюу салгагайгаар хандахыетнай гуйнабди. Таанадай шэлэлгэнээ саашанхи ажабайдалнай сэхэ дуудыдаха. 2-дохи турта эдэбхитэйгээр хабаадахыетнай уряалнабди. Б.Ц.Дымбрыловэй түлөө дуугаа үгэгты, найдалыетнай харюулха.

К.И.Базарсадаев, СССР-эй арадай артист;
А.И.Васильев;
Г.В. Маланова, Буряадай габыята артистка;
А.К.Павлов, Буряад Республикын габыята инженер.

ТОБШО ҺОНИНУУД

«Россия Федерацида теле-визионно болон радио-дамжуулгы лицензитэй болгохо тухай дүримэй» эрилтэнүүдые «Общественное телевидение Бурятии» гэрэн ОАО-гой хазгайруулан ушарһаа Буряад Республикын Республиканска зөөрийн жаса тэрэнэй эмхидхэн байгуулагшадгай бүридэлһөө гаража, акцинуудайнгаа накедые худалдахань.

Ивалгын аймагта пенсия, пособиинуудые саг соошэ хүргэхын тула тэдэниие түлэхэ болон хүргэхэ үүргые Улаан-Үдэн почтамтһаа хуряагад, социальна хамгаалгын районно таһагта дамжуулаха гэжэ республикын Правительство тогтоогоо. Ивалгын аймагта пенсия, пособиинуудые түлэхэ, хүргэхын хойноһоо хинаалга өөһэдэн хүтэлбэрийн толгойлогшо Л. П. Бурковта даалгаха. Аймагта социальн-экономическа байдалай тон шахардуу байһан дээрһээ нимэ хэмжээн абтаха баатай.

1905 оной Революциин гудамжын 9-дэхи гэртэ ажаһуудаг арбан нэгэн бүлэнүүдтэ туһаламжа үзүүлхын тула 14195 түхэриг Железнодорожно районной захиргаанда үгтөө.

Г.С.Очировай бүлэдэ (Сэлэнгын аймагай Нуур-Түхэм) туһаламжа үзүүлхын тула шотагай өөһэдэн хүтэлбэридэ 6680 түхэриг тусгаар дамжуулагдаа.

Хэрэнэй зоёохы урлал бүтээлэй байшанай компьютерна түбтэ компьютернуудые худалдажа абахын тула правительствын захиралтаар валютна жасаһаа зургаан мянган түхэриг үгтэбэ.

Президентын болон Правительствын хэблээй албан.

Буряад Республикын Арадай Хуралын депутатад кандидатдаар бүрдэхэд абтагдахад идхалгын материалнуудыг хэблэхин тула "Бурятия" газетэд июнин 29-нөө июнин 3 болотор талмай үгэхэ

1998 оной июнин 20

Улаан-Удэ хото

Table with 5 columns: №, округой нэрэ, округой №, РБ-гэй Арадай Хуралай депутатад кандидатдауудай фамили, нэрэ, обог, Идхалгын материалнуудай хэблэгдэхэ үеэр

Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатад кандидатдауудай БГТРК-да июнин 29-нөө июнин 3 болотор түбэригүүгээр үгтлэн эфиртэ гараха сагай

1998 оной июнин 20

Улаан-Удэ хото

Table with 5 columns: №, округой нэрэ, округой №, РБ-гэй Арадай Хуралай депутатад кандидатдауудай фамили, нэрэ, обог, үгэ хэлэхэ саг радиодо гараха үеэр 7.30-8.00

Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатад кандидатдаар бүрдэхэд абтагдахад идхалгын материалнуудыг хэблэхин тула "Буряад үнэн" газетэд июнин 29-нөө июнин 3 болотор талмай үгэхэ

1998 оной июнин 20

Улаан-Удэ хото

Table with 5 columns: №, округой нэрэ, округой №, РБ-гэй Арадай Хуралай депутатад кандидатдауудай фамили, нэрэ, обог, Идхалгын материалнуудай хэблэгдэхэ үеэр

Түрэнхөөр 120 жэлэйнэ ойдо

ПРОФЕССОР БАЗАР БАРАДИН

Монголшо, түбэдшэ эрдэмтэн, уран зохёолшо, олонийтын ажал үбүлгүлгэ ба аяншалгаша Базар Барадиевич Барадин 1878 оной июнь нарада, барас жэлдэ Агын Жэбхэхэн гэжэ газарта олон хүүгэдтэй, дунда шадалтай айлайда түрэнэн юм. Барадий Хуяктуев (Борончуев) гэдэг эсэгэн тэрэ сагта яхала үзэг бэшгэтэй хүн байжа, хүүбүүгээ бага наһандань хуушан монгол хэлэндэ хургаһан юм.

Эдир Базар Агын приходской училищидэ 3 жэл, хүүлээрнэ Шэтэ хотын хургуулида 3 жэл хураа. Тийгээд байтарин олын хэрэг эрхилэгшэ, суута эмшэн Пётр Бадмаев Петербургда гимнази нэбжэ, буряад хүүбүүдэ олоор абжа эхилхэдэнь, 17-той Барадин 14 наһатай Ц.Жамцаранотой хамта тэндэ ошожо, 2 жэл хураад, хэрээшэ зүүхээр баадхагдахадаа, тэрэнэ орхижо, нутагаа бусаха баатай болоо һэн. Тийн бүхэ дээрээ 8 жэл хуража, гүйсэд бэшэ дунда хургуулитай болоо юм.

1900 ондо Европын оронуудаар шүрэ хуудалжа абахаяа ошонон буряад хүлээсэй оршуулагша ба зарсань боложо, гурбан нара соо Германи, Швейцари, Италия аяншалганин европийн хэлэнүүдэ мэдэлгээ нарижуулахадань ехэ уха шаңартай байһан бэлэй.

1902 ондо Б.Барадин Ц.Жамцаран хоёр дахин Петербург ошожо, оюутан боложо хуулиа ёһоор абтагуйшые һаа, лекци шагнаха эрхэтэй (вольноступатель) болоһон байна. Түрүүн юрфакта ябадаг байһанаа, хүүдэнь востфакта орожо, Ольденбург, Цербатской гэхэ эрэгын томо эрдэмтэ багшанартай болоо һэн. Тэдэнэ Жамцаране монгол аман зохёолой талаар мэргэжүүлһэн, харин Барадиние буддын шажанай, ланза, түбэд болон монгол хэлэнүүдэй талаар бэлхэдэ хүүлэб.

Гурбан жэл хураад байхадаа, Барадин бээе даагаа, шэнжэлэлгэ хэжэ шадаха болоо гэжэ мэдэрэгдээд, 1905 ондо түбэд ороной зүүн-хойтохи буддын шажанай хийдүүдэ шэнжэлхээр хоёр жэлээр эльгэгдэжэ, тэрэнэйнгээ 8 нарын Лавран гэдэг ехэ хийдтэ үлгэргөө. 1907 ондо тэндэһээ бусажа эрэхэдэ, модон бараар хэблэгдэн олон түбэд ном болон гар бэшгүүдэ асаржа, Оросой академидэ тушаһан юм. Энэ аяншалгынгаа түлөө алтан мөдлэн, Пржевальскийн нэрэтэ медалын шаңда хүртэһэн. Географическа бүлгэмэй гэшүүн болгодоһон бэлэй. Мун «Лавранда аяншалга», «Буддын хийдүүд», «Миларайбын цам», «Түбэдэй зүүн-хойто хубяар 1905-1907 ондо аяншалхадаа хэһэн тэмдэглэлүүд» гэхэ мэтэ удаху гэдэгдэ статьянуудыг толилуула. Тийхэдэ Барадин түрүүшын буряад буддологуудай нэгэн болон гэһэн.

Түбэдөөр ябажа эрэнэйнгээ хүүлээр Б.Барадин Петербургын университетэдэ монгол хэлэ зааха багшаар 1908 ондо томилогдобо. Эндээ 9 жэлдэ амжалттайгаар хүүдэлжэ, буряад зонһоо эгээл түрүүлэн профессорэй нэрэ солодо хүртөө һэн.

Оршон байдалай һайн байгаа һаань, Барадин үбгэн наһан болотороо эгдээ хүүдэлжэ, буддын шажанин шэнжэлжэ эхилһэн ажалаа үргэлжэлүүдэн, олон ном гаргаха һэн бээ.Тээд хүлгөөтэ

1907 он гаража, нутагаархидайһаа гуйлтаар университетэдэ орхижо, нутагаа бусаха баатай болоо һэн. Тийгээ наһанайн эгээл хатуу үе болоху хүүлшын 20 жэлэнь эхилһэн юм.

Түрүүн ажал хэрэгын яхала һайн байгаа. 1917-1923 онуудта Агадаа багшалаа. Харин 1923 ондо БМАССР-эй байгуулагдахада, гэгээрэлэй түрүүшын наркомоор томилогдожо, энэ тушаалаа 1926 он болотор даагаа. Энэнтэй нэгэн зэргэ Эрдэмэй хүрээлэнгэй түрүүлэгшээр 1929 он болотор хүдлөө. 1929-1935 онуудта Соёлой институттай буряад хэлэ бэшгэй кафедрэ дааһаар ажаллаа. 1923 онһоо 1930 он болотор БурЦИК-эй гэшүүн ябаа.

Нийтын ехэ ажал хэхэтээ хамта Б.Барадин эдэ жэлүүдтэ зохёохы ехэ ажал хээ. 20-ёод онуудай эхээр томо зүжөгүүдэ зохёогоо гбэл: «Шойжо хатаһ», (1920), «Жэгдэн» (1926 ондо анхан хэблэгдэ), «Ехэ удаган Абжаа» (1921он), рассказыууд болон шүлгүүдэ бэшэ.

Илангаяа буряад хэлэ бэшгэй талаар ехээр оролдоо. 1928 ондо хэдэн нүхэдтэй хамта «Орос-монгол нэрэ томьёогой толи» гаргаа. 30-аад онуудай эхээр буряад хэлэ бэшгэе лата үзэгтэ оруулаа, хоёр грамматика гаргаа.Элдэб олон ехэ хурал, сутлаануудта гол эмхидхэл хэдэг байһан.

Гэтэр зохёолнуудтаа, толиһон ном статьянуудтаа, хэһэн элидхэлүүдтэ хэлэдэг гол бодолнуудын эдэ жэлүүдтэ ехэтэ шүүмжэлэгдэг боложо, «буржуазна националист», «панмонголист», «контрреволюционер» гэхэн муу нэрэнүүд тэрэндэ зүүгдэдэг болоод, 1937 онһоо хойшо «арадай дайсан» гэгдэжэ, хараалай муухайгаар хараалгадаг болоһон юм.

1929 онһоо тэрэнэй хойноһоо ноууса тагнуул табигдаһан байгаа. Тийн 1937 оной февралын 22-то Ленинградта тушаагдахадань, 58-дахи статьягаар имэ гэмнэлэгшүүд тэрэндэ тохогоһон гбэл: Эхэ орондоо урбала; аалага ходоагын ябада; хорото хүүдхэл; контрреволюционерно ябуула эмхидхэлгэ. Тийн 1937 оной августын 24-дэ буудуур гэхэн гээл ехэ хэлээлтэдэ шийдхэгдээ, тэрэнэ Ленинград хотодо тэрэл үдэртөө гүйсэхэдгэһэн гэдэг.

Тийгээ түрэл буряад арадайһаа түлөө гүн сэдхэлхээ үрэдэн оролдоһонийгоо түлөө энэ эрчим хүүбүүдэймэй нэгэн хара хүсэһэнэй муухай һабарһаа хохидон унаа һэн. Олон дүтын түрэлхидын элдэб хэлээлтэ үзэжэ, ехэтэ зобоо, туяла.

1958 оной мартын 27-до СССР-эй Верховно сүүдэй Сэрэгэй коллеги Барадинда тиймэ гэмтэ ябадалнууд үгы байна гэжэ тодорхойлоод, гэмтэ ябадал хээгүй ушарһаань хэрэгын хаагдажа, тэрэ сагааруулагдаа бэлэй.

Профессор Б.Барадин ямар асуудалуудаар нам болон засаг түрэгтэй үзэл таарадаггүй байгаб гэжэ тобишоһоноор хэлэбэл имэ. Оросой хаанта засаг буряад ороние эзэмдэжэ, буряад яһатанин орол болгохо гэхэн политика 300 жэлэй туршада ябуулаа. Эхин түрүүн үсөөхэн ородууд байһанаа, байн байн баруун тээхэ олоороо ерэхэн улам түргэдэнэн юм.

Илангаяа нэгэдүгээр Николай хаанай үеһөө эхилэн, орол болгохо гэхэн баримта зорюута ябуулагдажа эхилһэн гэнэ. Тэрэ зорилгоор буряаднуудта хэрээшэ зүүлгэдэг болоһон, тэдэнэй хууһан газарнуудын таһа эсхэгдэжэ гээ үржэлтэ һайн газарнуудтан орол таряһад хуурижаһан байһа Энээнэй эсэстэ буряаднууд нэгэ үргэлжэ газаргүй боложо, ородоо нүлөөндэ тои ехээр орожо эхилэ һэн. Имэ ассимиляци зүблэлтэ засагайшые үеэ үргэлжүүлэгдээ гэжэ Барадин тоолодо һэн.

Энээнине тогтоохын тулаа буряад зоние нэгэн нэлэнх үргэлжэ газартай болгохо ондоогоор хэлэбэл, тэдэнине бүгэдынь монгол хилэ тээшэ нүүлгэн хуурижуулаха гэдэг байһан.

Хоёрдохөөр, амяараа буряад литературна хэлэ байгуулажа «зобонхой» хэрэгтэй, тэрэ заабол агууехэ орол хэлэнэ туригдэхэ. Тиймэнэе хубисхалай урдахид ади монголшуудата нэгэ хэлэнэй байха ёһотойбди гэдэг байһан. Энээнине хүн зон зүйтэйд тооложо, халха монголоихидоо дүрхлы литературна хэлэ амжалтатайгаар байгуулажа байтарнай энэ эрдэ буруушаагдажа, Монгол уластай нягта холбоотой байха гэхэн хархис үзэл шэнгээр харагдадаг болоо һэн.

Тийгээд Монголһоо амяараа бээе даһан өөрын буряад литературна хэлэ байгуулаха гэхэн хараа бодол мүнөө хүрэтэр бээлүүлэгдэжэ байна. Тийн буряад хэлэн гансаараа «холо харайхагүй» гэхэн мүнөө үзэгдэжэ байна хэбэртэй ИМБИТ-эй хэлэ бэшгэй социалингвистикын бүлэгтэ шэнжэлһэнэй ёһоор, буряад яһатанай хэлээ алдаа үргэлжэлһөөр зандаа, тэрэнэ мүртэйгөөр хүгжэжээшэ болжио, хэрэгдэгдэхэ газарын улам уйтараа гэнэ. Буряад яһатанай улам оролдог шэнжэлжэ боложо байһанин баруун буряаднуудай жэшээ дээрэ элээр харагдана гэнэ.

Буряад Республикын хотоннууд болон аймагай түбүүдтэ байһан зонинь түргэнөөр хэлээ алдаа Гэтэр хотодо һуудат буряад зоний тоо улам олоһорно. Һаяа республикын буряад зоний хахадын хотодо һуудат болохоор таамгай. Мүнөө республикын 249.5 мянган буряад зоний 111,0 мянган хүнийн городто һуудат болонхой. Харин оройдоол 17 мянган хүнийн хүдөөдөө үлэнхэй.

Буряад литературна хэлээ монгол хэлэндэ ойртуулаха, энээ дээрэ буддын шажан дэлгэрүүлжэ гэхэ мэтын Б.Барадинай һанаа бодолнууд яхала зүйтэй байгаа гэжэ мүнөөнэй эрдэмтэд мэдэрэ болонхой. Буряад арадай түүхээр буряад уран зохёолоор тэрэнэ хэлэһи һанал бодолнууд мун а зүб, зүйтэй гэжэ мэдэрэгдэ Мүнөө Б.Барадин буряад уран зохёолой үндэһэ хуури табиш шадай нэгэн, харин бэшгэһи уран зохёолнуудын буряад литературын алтан жасада ороло гэжэ тоолодогдог болонхой.

Гэбшье биднэр Б.Барадинай гэрэлтэ дурасхаальс хүндэлжэ үшөө ехэ юумэ хэжэ бираагүй байһабди. Эгээл гол зүйл гэхэдэ бүхы шэлэгдэмэл зохёол боло шэнжэлэгшүүдэнь хамтаа хаһан номуудыг гаргаадүйбди.

Л.ШАГДАРОВ буряад хэлэ шэнжэлэгшэ

Багшын
булан

Буряад Республикын эрдэмэй габьяата
ажал ябуулагша, Россин Эрдэм
хуралсалай академийн
гэшүүн-корреспондент, профессор
Эрхэтэ Раднаевич РАДНАЕВ

БУРЯАД ЛИТЕРАТУРНА АМАН ХЭЛЭН ТУХАЙ ҺАНАМЖАНУУД

(Үргэлжэлэл, эхинийн
юнин 23-най дугаарта).

1. Орфоэпийн стильнүүд.

Орфоэпийн стильнүүд тухай эрдэмтэдэй олон янзын һанамжанууд ород ба буряад хэлэ шэнжэлгэдэ бии. Ород хэлэнэй орфоэпидэ хүсэд ба хүсэд бэшэ, ном бэшэгэй ба хөөрлөөнэй г.м. стильнүүд бии гэжэ ородой мэдээжэ эрдэмтэд (Щерба, Аванесов, Гвоздев, Панов, Матусевич г.м.) олон янзаар бэшэдэг. Манай буряад үндэһэн хэлэндэмнай иимэ гурбан стильнүүд бии болоо гэжэ би һанадагби:

1. Нормативна стиль

(академическэ театрай артистнарай, буряад хэлэ ба литературын багшанарай, радио, телевиденийн дикторнуудэй г.м. үгүүлгэ эндэ ороно). 2. Ном бэшэгэй стиль (илангаяа эхин ба дунда хургуулиншые хурагшадай үзэг һажаажа үгүүлгэ ороно). 3. Нютаг хэлэнэй стиль (эндэ нютаг хэлэнэйшүүл өөрынгөө нютаг хэлэнэйнгээ онсо илгаае баримталжа үгүүлдэг үгүүлгэ ороно).

Орфоэпийн жэшээтэ үгүүлгэнүүдэ Буряадай Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ академическэ театрай артистнар, радио ба телевиденийн дикторнууд, буряад хэлэ бэшэгэй багшанар, «Буряад үнэнэй», автономно округуудай, аймагуудай газетэнүүдэй, республикын журналнуудай хүдэлмэрилэгшэд, пэн түрүүн жэшээтэ үгүүлгэнүүдэ харуулаха, нэбтэрүүлхэ, дэлгэрүүлхэ уялгатай.

2. Буряад литературна хэлэнэй орфоэпийн дүримүүдэ зохёохо үндэһэнүүд.

Буряад литературна хэлэнэй орфоэпийн дүримүүдэ зохёоходоо, иимэ юумэнүүдэ баримталжа гэжэ һанана:

1. Бүхы буряадуудай үндэһэн хэлэнэй ярянаы үгүүлгэ. Үндэһэн хэлэндэмнай нютаг хэлэнүүд хубинуудынь боложо оролсоно. 2. Литературна хэлэнэймнай үндэһэн хори нютагай аман үгүүлгэ хэзээшье баримталагдаха ёһотой. 3. Нютаг хэлэнүүдэйнгээ аман, ярянаы үгүүлгын баялыгы литературна хэлэнэйнгээ орфоэпидэ үргэнөө оруулха, нэбтэрүүлхэ, ашаглаха ёһотойбди. 4. Бэшэмэл хэлэндэмнай тогтонижон бэшэгэй дүримүүд баримталагдаха, сахигдаха

ёһотой. Орфографи орфоэпи хоёрой хоорондоо ехэ илгаа гаргаһанай хэрэггүй, тэдэ хоёр бие биедээ ехэ хаалта хэхэгүй. Иимэ ушарта хурагшадые хургуулида бэшэгэй дүримдэ хургаха хүндэ, хэсүү боложо магад, хургуулида аман хэлэнэй үгүүлгын онсо илгаае багшанар һайнаар хурагшадта ойлгуулха ёһотой.

3. Орфоэпийн дүримүүд.

1. Аялган абянуудые үгүүлхэ дүримүүд.

Түргэн аялгануудые үгүүлхэ дүримүүд.

Буряад хэлэндэ түргэн аялганууд удаан аялгануудта орходоо түргэнөөр үгүүлгэдэг. Иимэ түргэн аялганууд бии: а, о, у, ү, э, и. Түрэлхи хэлэндэмнай аялганууд түргэн-удаанһаа боложо, үгын удаха, дүрсэ хубилдаг: хана-хаана-хаана, ула-уула, тэхэ-тэхэ; ошо-ошоо, хэлэ-хэлээ (эндэ үгын дүрсэнүүд хубилна). Түрүүшын үеын аялган (эндэ түргэн аялган) үгын аялгануудай бүридэл тогтоодог. Түрүүшын үеын аялган (эндэ түргэн аялган) хүсэдөөр, дүүрэнээр үгүүлгэдэг, тэдэнэй бии болоходо, уушхан сооһоо ерһэн агаар хүсэтэй, ехэ байдаг, хабаадагша органуудай шүрбэһэн үлүүсэ ехээр шангадаг, тиимһээ тэдэнэр эршэтэйгээр үгүүлгэдэг. Иимэ ушарһаа үгын эхиндэ ямар рядай (хэлэнэй урдуурхи, дундахи, хойгуурхи) байнаб, тэрэл рядай аялганууд үгын һүүлшын үенүүдтэ ородог (а, о, у, э, ү, өө: а-аа-ай; о-оо-ой; э-ээ-эй); хадаһаа, холоһоо, уһанһаа, аюулаһаа, тухаяа, гэртэһээ).

Тиигэбэшье түрүүшын үеын аялганууд хубарижа байһан зөөдөн хашалгануудай (р, м, б) нүлөөдэ орожо, дифтонгнуудаар нютаг хэлэнүүдтэ (илангаяа эхирэд бүлэгэй нютаг хэлэнүүдтэ) үгүүлгэдэг. Жэшээнүүд: морон (буруу: мойрон), наран (буруу: найран), хорон (буруу: хойрон), тараха(буруу: тайрха), хараха (буруу: хайрха), бура (буйра).

Буряад хэлэндэ түрүүшын бэшэ үеын түргэн аялганууд унадаг гү, али тодо бэшээр аман хэлэндэ үгүүлгэдэг. Эдэниие дуудһан соонь, аман хэлэнэй онсо илгаае баримталжа, үзэг һажаангүй унагаажа гү, али тодо бэшээр үгүүлхэ ёһотой.

Буряад хэлэндэ абянуудай (аялган-аялган, хашалган-

ашалган, аялган-хашалган, хашалган-аялганай) зэргэлхэ ёһо гурим бии. Жэшээлхэдэ, үгын эхиндэ хоёр хашалган зэргэлжэ байдаггүй, үгын һүүлдэ, мүн баһа хоёр хашалган зэргэлдэггүй (үгын һүүлдэ түрд, тард гэхэ мэтэ үгэнүүдтэ онсо илгаа болоно, хоёр хашалган үгын һүүлдэ ородог). Үгын эхиндэ «р» хашалган ушардаггүй, «л» хашалган үгын эхиндэ хомор, үгын дунда гурбан хашалган зэргэлжэ болодог, илангаяа нэгэниинь аялганда дүтэрхы-сонорно («р», «л», «м», «б», «н») хашалган байбальны. Мүн баһа «һ», «й» хашалгануудай һүүлдэ хашалган сэхэ зэргэлдэггүй, хоорондонь заабол аялган (түргэн) ороһон байдаг. Гада «эй» дифтонгоор эхилһэн үгэ байдаггүй.

Зэргэлжэ шадаха хоёр хашалгануудай хоорондоо түргэн аялган унадаг (ошохо-ошохо, ерэхэ-ерхэ, мэдэнэ-мэднэ). Түргэн аялганай унахада, зэргэлжэ байһан хашалганууд бие биедээ заабол нүлөөдэ (ассимиляцияда) оролсодог, нэрлэхэдэ хонгёо хашалган бүдэхи хашалганай урда хүсэд бэшэ, бүдэхишүү болодог. Тиимэ ушарта дундахи түргэн аялган унадаг. Тиигэхэ зуураа хонгёо хашалганууд бүдэхи хашалгануудай урда хүсэд бүдэхи болодоггүй: б', д', г', ж', з'. Буряад хэлэнэй иимэ хашалгануудые нэрлэе: 1) хонгёо: «б», «г», «д», «з», «ж»; 2) бүдэхи: «п», «т», «с», «ш», «х», «һ»; 3) сонорно: «л», «м», «н», «р», «й».

Зэргэлжэ байһан хоёр хашалгануудай хоорондоо нүлөө (ассимиляция) болоогүй һаань, хоорондонь заабол түргэн аялган үгүүлэлсэхэ ёһотой. Түрэлхи хэлэндэмнай бүдэхи зариманиинь адли бүдэхи: "х"- "х"; "ш"- "ш", адли бэшэ бүдэхи - "ш"- "х", "с"- "т" г.м.), хонгёо (зариманиинь адли хонгёо: "ж"- "ж", "б"- "б", "д"- "д"), зариманиинь адли бэшэ хонгёо: ("б"- "а", "г"- "а"), хонгёо-сонорно ("б"- "н", "д"- "л"), бүдэхи-сонорно ("т"- "л", "х"- "н"), сонорно бүдэхи ("л"- "ш", "м"- "т") хашалганууд бие биедээ зэргэлжэ шададаг, тэдэнэй хоорондоо түргэн аялган унадаг, унаһан түргэн аялганай урдахи ба хойнохи хашалганууд бие биедээ сэхэ зэргэлхэдэ нүлөө үгэлсэдэг (хонгёо

хашалган хүсэд бүдэхи болодог, сонорно хашалганууд бүдэхи, хонгёо хашалгануудтай сэхэ зэргэлжэ шададаг, теэд нүлөөдэ оронгүй тэрэ зандаа ябадаг).

Түрэлхи хэлэндэмнай тодо бэшээр түргэн аялганууд урда, хойнонь ороһон хашалгануудай бие биедээ нүлөөдэ ороогүй, сэхэ зэргэлдэг бэшэ һаань, тодо бэшээр үгүүлгэдэг. Жэшээлхэдэ: хонгохо гэхэн үгэдэ «о» унанагүй, «н» хашалган «нг» болоногүй. Түргэн аялганууд үгын һүүлдэ мүн баһа үгын түрүүшын үеын түргэн аялгануудта орходоо тодо бэшээр үгүүлгэдэг: ахад(а), гэрт(э), холд(о).

Түргэн аялгануудые дуудһан соонь үгэ соо үгүүлхэ, үзэг, бэшэлгэ заабол хараха, һажааха хэрэггүй, энэмнай аман хэлэнэймнай онсо илгаа ха юм. Энэниие багшанар хурагшадтаа уридшалан ойлгуулха ёһотой. Тус үгы аман хэлэндэ иигэжэ үгүүлнэбди, зүгөөр бэшгэ дээрээ ондоогоор тэрэниие бэшэнэбди. Үгын бэшэлгэ үгүүлгэ хоёр бие биедээгээ тудалдажа магад, үгышые һаа, алгасалдажа болодог, бэшэгэй дүрим аман үгын үгүүлгэ эбдэһэн байха. Үгэ, тэрэнэй дүрсэ бэшгэ дээрэ ямар принципээр бэшгэдэһэн бэ гэжэ мэдэхэ ёһотой. Түрэлхи хэлэндэмнай үгэнүүдэ бэшэхэ иимэ принципүүд бии: 1. Фонетическэ. Энэ принципэй ёһоор үгы аман хэлэндэ дуудһан соонь бэшэнэбди: мал, дал, сар, эм; 2. Морфологическа. Энэ принципэй ёһоор морфемэнүүдэ (үгын хубинуудые) үгүүлгэ эбдэжэ, нэгэ жэгдээр бэшэнэбди. Энэнь тэдэниие бэшэхэдэ, бэлэн боложо үгэдэг: хадые (үгүүлгэнь хадый(а)); 3) Түүхын. Энэ принципэй ёһоор хуушан монгол хэлэнэй бэшэлгэ баримталжа, үгэнүүдэ бэшэнэбди: би (үгүүлгэнь: бии), ши (үгүүлгэнь: шгы), гүрэн (үгүүлгэнь: гүүрэн). хурагшадтай бэшэмэл хүдэлмэридөө (илангаяа изложени, сочинени) орфоэпийн дүримөөр, дуудһан соонь үгэнүүдэ, дүрсэнүүдэнь бэшэ һаань, тэдэниие үзэгэй алдуунууда гэжэ тоолохогүй. Хожомын эдэ үгэнүүдэй үгүүлгэнүүд бэшэмэл хэлэндэ, бэшэгтэ орожо болохо ха юм.

(Үргэлжэлэлэнь хожом гараха).

УРАН ЗОХЁОЛОЙ МУЗЕЙДЭ

Һаяхан буряад уран зохёолой музейдэ һонин үйлэ хэрэг болобо. Ямар бэ гэбэл, 60-аад онуудһаа мүнөөдэр хүрэтэр буряад литературын хүгжэлтын замуудые харуулан выставкэ дэлгэгдээ. Энэ хугасаада ажаллаһан уран зохёолшодой бүтээлнүүдэй гар бэшэгүүд, хэблүүлһэн номууд, фото-зурагууд, гуурһан, дэбтэр, блокнот мэтэн хэрэгсэлнүүд выставкэдэ табигдажа, зоной һонирхол үүсхэбэ.

Энэ үзэсхэлэниие нээхэ үедэ Буряадай Уран зохёолшодой холбооной правленийн түрүүлэгшэ Б.С.Дугаров, поэт, оршуулагша, баснишан Г.Г.Чимитов, «Байгал» журналай ахамад редактор С.С.Цырендоржиев, уран зохёолшо Ц.Р.Галанов, поэдүүд А.Д.Бадаев, Ц.Ц.Дондогой, С.Д.Ангабаев, Д.Р.Доржиева, залуу поэт Тимур Гомбожапов болон бусад нүхэд үгэ хэлээ, шүлэг, зохёолнуудаа уншаа.

Энэ выставкые эмхидхэн нээхэ хэрэгтэ буян үйлэдэжэ, Улаан-Үдын мэр Айдаев түрүүтэй городской захиргаан, «Амта» гэжэ кондитерска фабрика (директорынь Пронин) болон бусад эмхи зургаанууд горитой туһа хүргэһэн байна.

М.ДАНИЛОВА

Хайрата дүү

ЦЫРЕМПИЛОВА Цырма

Тибашкеевнагай

саһаа урид һаһа бараһан ушараар «Буряад үнэн», «Правда Бурятии», «Бурятия», газетэнүүдэй коллективүүд журналист Б.Т.Цыремпиловтэ гүнзгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Ахамад редактор А. Л. АНГАРХАЕВ.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: Б.М.Ж.БАЛДАНОВ (ахамад редакторай орлогшо), Г.Х.ДАШЕЕВА (ахамад редакторай орлогшо), Б.В.ГЫНДЫНЦЫРЕНОВ (харюусалгата секретарь), А.Г.ЛУБСАНОВ (Буряад Республикын Правительство), Д.А.СУНДАРОН (Буряад Республикын Арадай Хурал), таһагуудые даагшад: Н.Д.НАМСАРАЕВ, Т.В.САМБЯЛОВА, Д.Ш.ХУБИТУЕВ, А.Д.ТАПХАЕВ; В.И.ПИНТАЕВ (хэблэлэй директор).

Редакцийн телефонууд: ахамад редакторай - 21-50-96, приёмнын - 21-54-54, ахамад редакторай орлогшонорой - 21-68-08, 21-64-36, харюусалгата секретариин - 21-50-52, секретариин - 21-50-52, таһагууд: экономикын болон политикын - 21-55-97 (даагшань), 21-63-86, соёлой, түүхын болон залуушуулай - 21-54-93 (даагшань), 21-57-63, 21-69-58, 21-60-21, мэдээлэлэй болон рекламн - 21-62-62, 21-67-81, хэблэлэй - 21-33-61, оператор-корректорнүүдэй - 21-61-35, фотокорреспондентнүүдэй - 21-33-61, компьютерна түбэй-21-66-76, корпусктын - 21-34-05.

"Бурятия" хэблэлэй телефонууд: директор - 21-49-94, бухгалтерн - 21-23-67, вахта - 21-60-91.

Манай адрес:

670000, Улаан-Үдэ, Каландаришвилиин үйлэ, 23, "Буряад үнэн" газетын редакци.

Газетэ хэблэлэй 1 хуудһан хэмжээтэй. Индекс 50901. Хэһэг 3.900 (хамта 25.900). Хэблэлдэ тушаагдаһан сар 17.00.

"Республиканска типографи" гэхэн АО-до газетэ хэблэгдээ. Директорийн телефон: 21-40-45. Б-0079-дэхи номертойгоор бүридхэлдэ абтанхай. Заказ № 8364.

Тоонуудай, бодото баримтануудай, хүнэй, нютагай нэрэнүүдэй бэшэлгые хазагайруулан ушарта авторнуудынь харюусалгатай. Редакцийн һанамжа автарайхитай адли бэшэ байжа магад.